

TREBALL I LLEURE EN LA PERSPECTIVA PERSONALISTA DEL SEGLE XXI (Una contribució a la reflexió sobre la postmodernitat)

ALBERT LLORCA ARIMANY
Universitat Autònoma de Barcelona

52

RESUM: El present article se situa en el marc de la societat postmoderna, en la qual es constata: Una ruptura o desconexió entre l'individu i la societat; una fugida de la responsabilitat, com a hàbit de vida; una devaluació del sentit del treball i un creixement simultani del desig de lleure com a expectativa vital en correspondència amb la gran quantitat oferta en el mercat per l'anomenada "indústria cultural". En aquest panorama, el pensament personalista de segell mounieria (Emmanuel Mounier) es presenta com a punt de referència fonamental en el desplegament de la persona humana en tota la seva riquesa interna i comunitària. Es tracta, en síntesi, de mobilitzar raons i mitjans per saber dirigir la vida humana en l'actual horitzó sociocivilitzatori postmodern, que reclama una nova concepció i praxi del treball i del lleure en pro d'una perspectiva significativa i universalitzadora, que és la que pot oferir el personalisme comunitari.

PARAULES CLAU: treball, lleure, postmodernitat, personalització, responsabilitat, indústria cultural

Work and Leisure in 21st-Century Personalism (A Contribution to the Reflection on Post-Modernism)

ABSTRACT: The article discusses the postmodern society context, in which the following concepts are analyzed: The breaking or disconnection between an individual and society; the lack of responsibility as a habit of life; the decreased understanding of working values, and a simultaneously increased desire for leisure time. Thus, directly linked to the wide variety of options found in the actual "cultural industry" markets. In this case, the mounierian personalized thought (of Emmanuel Mounier), is presented as a starting point for a human's internal and community richness. Briefly, it's supposed to mobilize thoughts and means, in order to distinguish human life in our postmodern socio-civilization. Consequently, claiming a new concepts for jobs and leisure in society habits, so a that they can achieve a significant universal perspective; which, will then offer and identity for a community.

KEY-WORDS: work, leisure time, post modernity, personalization, responsibility, cultural industry.

Introducció: una presa de posició en un món dispers i efímer

“La cultura del present (*presentist culture*) dóna molta importància a la velocitat i a l’eficàcia i, en canvi, desdenya la paciència i la perseverança”.

(Cita de Zygmunt Bauman sobre Elzbieta Tarkowska. *Els reptes de l’educació en la modernitat líquida*. Ed. Arcàdia. Barcelona, 2007. p.19).

“El mercat de consum s’ha adaptat a la ‘cultura de casino’ de la modernitat líquida, que al seu torn s’ha sotmès a les exigències i seduccions d’aquest mercat” (o.c. p. 35-36).

L’any 1950, Emmanuel Mounier havia deixat un article, que seria publicat mesos després de la seva mort, titulat “*Du Bonheur*”, inclòs en els escrits pòstums sota l’epígraf “Les certituds difícils”¹. En l’article esmentat es queixa de la manca de fonaments i de conviccions i virtuts que esdevenen en una societat tan ben organitzada com la sueca².

Recentment, en el context de la societat actual catalana, Àngel Castiñeira³ i altres sociòlegs catalans donen per fet acceptat que estem inserits en un procés d’individuació que és valorat com a fenomen progressiu de “desincrustació” i de devaluació de les estructures socials de la societat industrial, com ara la família, la classe social, la nació, el gènere...

De manera que aquesta individualització ha donat peu a l’individualisme o ruptura dels vincles entre l’individu i la societat, cosa que crea problemes per a tothom: per a l’individu, que se sent aïllat i desconsiderat –amb una certa paranoia–, i per a la societat, que es troba en un “continuum” de conflictes i tensions, ja que no és fàcil trobar acords bàsics per promoure decisions col·lectives.

¹ Mounier, E. Oeuvres de Mounier (*Les Certitudes Difficiles*). Vol. IV. Paris. Ed. Du Seuil, 1950.

² A l’estudi d’aquesta qüestió, a partir de l’anàlisi d’aquest article de Mounier, vam dedicar el nostre treball: “*Persona i felicitat: entre Emmanuel Mounier i la postmodernitat actual*”. Llorca, A. Calidoscopi. Revista de Pensament i Valors Personalistes. 27, any XIV, 2010.

³ Castiñeira, A. *Valors i canvi social a Catalunya: realitats, ficcions i malentesos*. Revista del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya. núm. 131, juliol, 2009.

Hi ha, per tant, diríem, una fugida o evasió de responsabilitats –“tothom va a la seva”: aquesta és la percepció social que flota en el context col·lectiu proper–, en nom, alhora, de l'autonomia de cadascú –dels dissenys, com diu Paul Ricoeur– i de la por dels altres –com diu Zigmunt Bauman.

Em fa l'efecte que aquest context, a banda d'altres anàlisis que anirem incorporant en aquesta reflexió, posa en relleu el panorama present en què podem ressaltar el significat que assoleixen el treball i el lleure en el món actual, que abordaré des de la perspectiva personalista, tenint presents principis bàsics que ens ofereix Emmanuel Mounier i que emanen no només de la seva època, sinó de la condició personal de l'home, i davant d'una societat, la industrial, diferent però amb trets comuns al món d'avui, com veurem.

1. La proposta mounieriana sobre el treball i el lleure: un punt de referència intel·lectual i humà essencial

Abordarem aquí alguns textos decisius de Mounier específics d'aquests dos temes objecte de la nostra reflexió. Per a Mounier, ambdós són dues vessants entre d'altres, que mesuren el baix nivell de personalització que propicia la societat contemporània. Vegem cadascun d'ells.

Davant la societat que Mounier es troba als anys trenta, liberal capitalista, dominada per la primacia de la producció, el diner i el benefici⁴, ell hi contraposa una economia al servei de la persona; la qual cosa implica la preferència del treball sobre el capital i les conseqüències que aquest comporti (beneficis sense treball, especulació borsària, interessos i rendes sense treball...). Davant d'aquest context, com haurà de ser el treball per a no restar al servei del capital? Vegem-ho.

En primer lloc, el treball expressa, segons Mounier, la realització de la persona, fonamentant el sentit de participació i solidaritat.

En segon lloc, el treball té dignitat i és valuós pel goig de contemplar l'obra ben feta. En aquest sentit, doncs, el treball és digne perquè és desinteressat, és a dir, val per si sol com a activitat enaltidora de l'ésser humà⁵.

En tercer lloc, el treball no té com a objectiu primordial la riquesa, quelcom propi del capitalisme. Hauríem d'afegir que, quan el treball és entès preferentment com a capacitat de producció de riquesa,

⁴ Mounier, E. *Revolución Personalista y Comunitaria* (Anticapitalismo). Barcelona. Ed. Zero, 1975. p. 170-171.

⁵ *Idem*. p. 177.

adopta inevitablement el tarannà de “labor” en el sentit que usava aquest mot Hannah Arendt⁶; és a dir, el treball dominat per la dinàmica quasi biològica de la producció-consum. En efecte, afirma Hannah Arendt que treball i labor són dues coses diferents, i quan el primer –el fi del qual és aconseguir acabar l’objecte que produeix per a inserir-lo al món– es transforma en la segona –en “labor” –, llavors ens trobem en un cicle –el de la “labor” – on produir béns i consumir-los són dues etapes d’un cicle monòton quasi biològic⁷.

En quart lloc, el treball és abnegació, esforç creatiu que serveix per afirmar la persona⁸. En aquest sentit, hom pot afirmar, segons Mounier, que el treball és un bon element d’autodisciplina de la persona, que, a més, rebutja tot vestigi que expressi una dependència total de les màquines.

És evident que Mounier ja veu que aquests trets amb els quals caracteritza el treball no són prou valorats en el món productivista i capitalista que ell coneix; però la seva reflexió, si més no, és la manera de denunciar aquest treball convertit en “labor”.

Pel que fa a l’oci, Mounier hi veu un risc seriós de despersonalització, en la mesura que el gaudiment de l’oci en una societat capitalista –la que ell coneix i pateix– va lligat a la possessió progressiva i compulsiva de béns, quelcom que ha estat durant segles vedat a molts éssers humans i en temps recents està a capes més baixes de la societat. I en aquesta expansió, dins de la societat tecnològica i mercantilista, l’oci com a símbol alliberador va desplaçant la presència del sentit del treball, i hi instal·la una mena de desviament⁹ o deriva cap al “passar-ho bé” com a objectiu preferent humà, que condueix la persona humana vers una condemna: la d’haver d’omplir els dies d’activitats d’oci¹⁰. No és d’estranyar que Mounier es preguntés si en el futur l’home s’aburgesarà a gaudir de les facilitats i del confort, ocupant-se passivament de l’oci, o si usará aquest benestar per endegar un nou impuls espiritual¹¹. Aquesta disjuntiva interrogant posa en relleu la posició de Mounier davant de l’oci: ocupar-se de l’oci

⁶ Arendt, H. *La condición humana*. Barcelona, 1983. Ed. Paidós. p. 116-132. I també *De la història a la acció. Labor, trabajo y acción*. Barcelona, 1992. Ed. Paidós i ICE-UAB. p. 92-106.

⁷ Arendt, H. *Labor, trabajo y acción*. o.c. p.94.

⁸ Mounier, E. *Revolución Personalista y Comunitaria*. Barcelona. Ed. Zero, 1975. p. 178-180.

⁹ o.c. p. 179.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ o.c. (*Líneas de Futuro*). p. 324.

significa, per a ell, donar-li sentit, aixecar el cap vers la dimensió profunda de l'enaltiment humà que ell practica¹², sobre la base que, per a Mounier, l'oci és goig entès com a repòs del treball ben fet, com a satisfacció de l'obra ben feta¹³.

Dins del pensament de Mounier, l'accent excessiu de l'oci que impedeix –o dificulta– l'eixamplament de la persona o “volum total de l'home” el condueix a la seva sensibilització summament crítica davant de “l'esperit burgès”, caracteritzat pel desig de “tranquil·litat”, de manca de compromís, de benestar material i egotisme¹⁴. En efecte, afirma Mounier que la vida del burgès –aquest personatge que és aproximadament una “quota” o peatge negatiu que entorpeix el creixement de la persona¹⁵– està dirigida cap a la felicitat; la qual cosa significa que pretén la instal·lació del gaudiment a l'abast, de manera reposada i satisfactòria¹⁶. Ell ho resumeix en una expressió ja clàssica: “*Aurea mediocritas*”¹⁷, i ho remata amb una frase contundent: “Hombre de salud, hombre de felicidad, hombre de bien: un hombre que ha encontrado su equilibrio, un ser desgraciado”¹⁸. Al burgès no li agrada –ignora– la creu; és a dir, en ell no hi ha lloc per al sentiment de pecat, de gràcia, de renúncia, de quelcom lleig... S'envolta de coses boniques, agradables, es construeix uns bons costums i una bona consciència, és literalment, un “bon vivant”¹⁹. La felicitat, doncs, ve d'un oci sistemàticament calculat i perllongat, que té cura a no posar el peu en terrenys desagradables...

Es comprèn ara la perplexitat amb què Mounier, uns anys més tard, entoma la nova societat del benestar sueca²⁰, que té com a

¹² o.c. p. 325.

¹³ o.c. (*Nota sobre el trabajo*) p. 178.

¹⁴ o.c. p. 303.

¹⁵ No en va afirmarà el pensador francès que “Cada uno de nosotros lleva en sí una mitad, un cuarto, o un doceavo de burgués... No se pasa la frontera del burgués de acuerdo con un cifra de ingresos. El burgués frecuenta todas las latitudes, todos los medios. Si su moral ha nacido en una clase, se ha deslizado hoy, como un gas pesado, a las regiones bajas de la sociedad”. o.c. (*Ruptura entre el orden cristiano y el desorden establecido*). p. 301.

¹⁶ o.c. p. 303.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ o.c. p. 304.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ “*Du bonheur*”. *Oeuvres d'Emmanuel Mounier*, Vol. IV. Paris. Ed. Du Seuil, 1956. p. 274. En el si d'aquesta societat del benestar, com hem fet notar en el nostre treball –vegeu nota 2–, Mounier hi veu un triomf d'aquest esperit aburguesat, tot i que en perspectiva col·lectiva.

rerefons allò que ell en diu “la mística de l’organització”. Així, el filòsof es fa diverses preguntes davant el progrés material i socioorganitzatiu d’aquesta societat, que com a millora de vida ell aplaudeix. Però alhora es pregunta si no hi ha un excés de pragmatisme, lligat a un procés de rebaixada de les conviccions que el funcionalisme social i econòmic –els “mecanismes” – substitueix en certa manera. I en aquest marc de seguretat i de benestar que el control de l’estat propicia, l’oci i la felicitat apareixen com uns simples resultants per gaudir-ne. El primer, vinculat a la vida associativa i de diversió integrada en la planificació sistemàtica de la vida social del gaudiment del ciutadà; i la segona, dependent de l’equilibri i l’adaptació psicobiològica i mental –confort, seguretat, cortesia... – que una societat benestant procura als seus ciutadans. Mounier es preguntarà si aquest experiment de benestar fa feliç l’home. La seva opinió és negativa; perquè aquesta preocupació està mancada de passió, de vitalitat, d’aprofundiment espiritual...²¹, i pot amagar una certa impotència i por d’afrontar la vida, tal com ell havia dit anys enrere de “l’esperit burgès” més amunt esmentat i encarat vers la felicitat.

No en va Mounier reafirma la concepció del cristianisme que ell viu, i deixa per evident que pròpiament aquest no té com a fi introduir la felicitat²² en l’organització social; la qual cosa no significa de cap manera predicar la desesperança, l’amargura o l’encongiment²³; sinó la capacitat de l’home per refer el sentit diví i de plenitud –i, en aquesta mesura, de felicitat– sobre la superfície de la creu. En una paraula: ser fidel a “l’optimisme tràgic” que Mounier troba i viu en el cristianisme.

57

2. La perspectiva personalista en el món postmodern actual

En aquest apartat ens centrarem en el món actual, fent l’esforç de “traduir” la posició personalista mounieriana en aplicar-la a l’època actual.

Organitzarem aquesta tasca en tres esglaons:

- En primer lloc, dissenyarem un esbós del marc macrosocial actual.

²¹ Mounier, E. *Revolució Personalista i Comunitària*. o.c. p. 324. Cosa que ja s’havia plantejat l’any 1935.

²² Mounier, E. *La petita por del segle XX*. Barcelona, 1968. Ed. 62, p. 139.

²³ o.c. p. 140.

- En segon lloc, ens ocuparem de dos aspectes rellevants d'avui, dels quals ja hem parlat en l'apartat I, a saber: el significat devaluat que, vist des de l'òptica de Mounier, té avui el treball i, d'altra banda, la dimensió creixent i el prestigi que l'oci va adquirint.
- En tercer lloc, encetarem una proposta de reflexió personalista sobre els dos àmbits anteriors en el món postmodern.

Vegem cada punt:

2.1. El marc social postmodern

La societat actual anomenada postmoderna o hipermoderna (Lipovetsky) ofereix, com a carta de presentació, trets força accentuats que ja provenen del decurs de la modernitat des del segle XVIII, a saber:

- Accent del jo humà immediat, fàctic, indiferent a la consecució d'una hipotètica identitat integradora: és l'egotisme.
- Desig il·limitat de gaudir de béns i/o serveis: consumisme, en un món on el preu de mercat, que és efímer i canviant, s'estén a altres àmbits de la vida humana.
- Massificació de la cultura i de l'educació, amb la inevitable –sembla– component de la “facilitat” o mobilitat.
- Domini del paper de la moda, de la publicitat i de “l'estètica” o art de l'aparença.

58

Com a síntesi de les idees anteriors, hom pot afirmar que el panorama general que pinta la societat actual sembla indicar una inèrcia col·lectiva instal·lada cap a la satisfacció immediata de l'individu humà per damunt de tot, com una mena de “mística narcisista”, la qual cosa implica la posada en relleu, com a “mitjans” valuosos pràctics, de la consecució del que resulta “fàcil” a l'individu i útil, satisfactori... i, sobretot, immediat, quasi urgent.

Aquest és un marc prou repetit per antropòlegs, sociòlegs i filòsofs actuals, que hagin esbrinat els mecanismes que l'ésser humà posa en funcionament en un context social mercantilista –de llarga tradició històrica occidental que pesa sobre el nostre procés civilitzador– i de foment del desig com a punts de referència quasi indiscutibles. El filòsof Gilles Lipovetsky, en el seu llibre *El crepuscle del deure*, deia, ja fa uns anys, que hem entrat en l'era de la felicitat “light”, que més recentment concreta com a era de la glorificació del cos i de la bellesa²⁴; que és com dir, respectivament, del benestar, de la cura del

²⁴ Lipovetsky, G. *El lujo eterno. De la era de lo sagrado al tiempo de las marcas*. Barcelona, 2004. Ed. Anagrama. p. 61-62.

cos (confort) i de l'autosatisfacció (autocomplaença o esteticisme)²⁵. Per tant, el cos, el jo i el plaer sembla que es van erigint en els "temples" de la suposadament "nova societat postmoderna"²⁶.

Quin és, llavors, el nou codi de la societat postmoderna?

N'assenyalem, seguint Lipovetsky, tres claus:

- La primera, la instal·lació de la privatització com a manera d'enfocar la vida –oposada a l'orientació vers el "tot social"–; alhora que l'exhibició de les emocions i sentiments corresponents a mena "d'aparador" esteticista.
- La segona, la distinció entre la praxi del "deure moral", atribuïda a la modernitat, i la "conveniència", pròpia de la postmodernitat, que en resulta triomfant.
- La tercera, la instal·lació d'una mena "d'episteme pràxica" caracteritzada per la "indulgència social", que condueix a una codificació "d'ètica de mínims", sota dues categories com són la no-obligatorietat ni recriminació o sanció, d'una banda, i la tolerància i permissivitat de tota conveniència individual, de l'altra; ambdues sota el paraigua de la privatització esmentada.

Quina és la lletra petita d'aquest univers praxicodiscursiu dominant en la societat postmoderna? En el seu llibre *El imperio de lo efímero*, Lipovetsky aborda tres característiques que es vinculen entre si en aquesta societat postmoderna, lliure, oberta, democràtica i de masses. Aquestes tres característiques inherents a aquesta societat són: la moda, la publicitat i la cultura de masses.

Per a la primera, ens trobem en un procés de transformació social –un progrés a la "postmoderna" – en què la moda fa el paper de motor d'aquest procés social, funcionant en termes de novetat i de sacralització del present²⁷; idees que Occident va iniciar ja en el Renaixement, i que van associades al capitalisme, a l'estat-nació i al desenvolupament de les ciències²⁸. I en aquest procés tan complex, la moda ha anat accentuant el pes de l'individu i els seus dissenys en accentuar l'impacte dels esdeveniments presents,

²⁵ O.c. Idees parcialment compartides per altres pensadors, com és el cas de Z. Bauman, per exemple, amb la seva idea d'"estar en forma", pròpia del món postmodern (*Modernidad Líquida*. Buenos Aires, 2003. FCE. p. 83-85).

²⁶ Lipovetsky, G. *El lujo eterno*. o.c. p. 59-61.

²⁷ Carlos Díaz en diu "actualismo". *¿Qué es el personalismo comunitario?* Salamanca, 2002. Fundación Emmanuel Mounier p. 20-23. De "l'actualisme" diu Carlos Díaz: "El actualisme niega la identidad personal, reducida a sus actos discontinuos... El yo ya no tiene perennidad. Está en ese momento porque se ocupa de esta cosa. En ese otro momento, porque se dirige hacia esa otra cosa" (p. 21).

²⁸ Lipovetsky, G. *El imperio de lo efímero*. p. 304-306.

la pressió dels marxants, l'espectacularitat de les promeses que el mercat ofereix...

Per a la segona –que està molt lligada a la moda–, la sorpresa, la fantasia i l'espectacularitat contribueixen a generar l'artifici de la seducció dels futurs consumidors, sota els supòsits de la versió agradable d'una vida sovint teixida de frivolitat i d'inestabilitat a causa de la rapidesa dels canvis socials, en què tot es fa força efímer... La publicitat de l'era postmoderna s'ocupa del sentir, del gaudiment emocional..., i no tant de les qualitats dels productes. I és que, segons Lipovetsky, la publicitat pretén explotar l'aspiració humana al benestar, proposant noves necessitats aquí i ara, en el present, sense visió de futur²⁹.

Pel que fa a la cultura de masses, s'alimenta molt de la moda, en ser regida per la llei de la renovació accelerada, de l'èxit efímer³⁰. Heus aquí l'aparició de l'anomenada "indústria cultural", que no és sinó una amalgama de cultura de masses i de mercat..., sota l'incentiu de la moda i de la publicitat³¹.

I és en les "indústries culturals" on l'oci es fa protagonista; ja que allò que no "diverteix" –del llatí "*divergere*", esvair, descentrar, distreure– no té quota de mercat³².

60

Acaba concloent Lipovetsky que la cultura de masses té més relació amb l'esdeveniment i l'impacte que produeix, el "diluvi" d'imatges i sensacions immediates –els audiovisuals en són un bon exemple–, que no pas la narració de relats significatius... Tot ve ràpid i simplificat. Un exemple exagerat, però emblemàtic, n'és, afirma Lipovetsky, el cinema "porno", expressió clara del tot i ràpid; del qual ell també en diu "una eròtica de la immediatesa"³³. La cultura de masses postmoderna, doncs, uneix l'oci, el gaudiment màxim i ràpid i el desig d'allò més impactant, superficial... i efímer. És la cultura de la moda de les "estrelles", pur artifici sobre el qual la moda ha tingut cura de sacralitzar-les "entusiasmant" les masses –"*en theos*", això és, introduint-les en el que és "quasi diví"–, i s'ha convertit en el seu punt de referència³⁴.

²⁹ o.c. p. 219.

³⁰ o.c. p. 232.

³¹ o.c. p. 234.

³² o.c. p. 238.

³³ o.c. p. 241.

³⁴ o.c. p. 248.

Les consideracions anteriors que ens proposa Lipovetsky són reafirmades més recentment pel sociòleg Zigmunt Bauman, per a qui vivim temps de foscos, com ja Hannah Arendt pensava en referir-se als anys de la Segona Guerra Mundial i posteriors. Són temps en què la fe en la Veritat s'esquerda, i es fa creure en veritats suposades que amaguen una profunda trivialitat i superficialitat. Sembla que el món va endinsant-se en una mena d'homogeneïtat "líquida", on el compromís i la presa de posició davant del camí que seguim no importa; perquè l'individu postmodern busca la "seva" felicitat convertida en una mera acomodació, i no pas en una tasca col·lectiva³⁵. El present no pot ser entès, perquè no hi ha marc social ni històric on situar-lo i des d'on interpretar-lo: la vida de l'individu queda així reduïda a una mera seqüència d'experiències instantànies sense sentit. No en va deia Pierre Bordieu que qui no controla el seu present, donant-li sentit, tampoc controla el seu futur³⁶.

L'individu resta, llavors, en el terreny de l'opinió, i no la sap distingir de la Veritat, és a dir, d'allò cognoscible i vàlid per a tothom³⁷. No és estrany que, sobre la base d'aquesta anàlisi, Bauman conclouï que el món actual –el món de la "modernitat líquida", per a ell³⁸– és força incert, i les possibilitats de millorar-lo –i de millorar la vida humana dins d'ell– són poques, ja que no es troben els camins per aconseguir-ho, perquè la societat actual globalitzada, de forta confusió, no ofereix formes institucionals –l'espai públic que s'ha perdut en pro de l'individualisme³⁹– per aconseguir-ho. No hi ha certament, conclou Bauman, un possible projecte històric utòpic⁴⁰.

Si hi ha mancança d'un projecte comú compartible, és d'esperar que la fe en les relacions humanes baixi bastants graus: en el nostre món "líquid" modern, segons Bauman, els habitants "dicen que su deseo, su pasión, su propósito o su sueño es relacionarse.

³⁵ Bauman, Z. *Vida líquida*. Barcelona. Ed. Paidós Ibérica, S.A., 2006. p. 176.

³⁶ Bordieu, P. *Contrafuegos*. Barcelona, 1999. Ed Anagrama.

³⁷ Bauman, Z. *Vida líquida*. o.c. p. 180.

³⁸ Nom del títol del seu llibre més conegut: *Modernidad líquida*. o.c.

³⁹ Convé aquí recordar l'afirmació que fa JoséAntonio Marina al voltant de la necessària presència de la intel·ligència en la vida social: "Es el uso público de la inteligencia privada lo que aumenta el capital intelectual de una comunidad. Al convertirse en ciudadano, el individuo se instala en un ámbito nuevo –la ciudad– que no puede ser una mera agregación de mónadas cerradas, sino que es forzosamente un sistema de comunicación interminable, donde todos fluyen sobre todos, para bien o para mal" (*La inteligencia fracasada*. Barcelona, 2009. Anagrama. p. 145.

⁴⁰ Bauman, Z. *Vida líquida*. o.c. p. 199-200.

Pero en realidad, ¿no están más bien preocupados por impedir que sus relaciones se cristalicen y se cuajen?"⁴¹. Relacions, doncs, poc sòlides, "líquides", simples "connexions"; perquè les relacions sòlides fan por: així, les primeres sempre poden "desconnectar-se", com si es tractés d'una relació virtual, higiènica, fàcil d'usar i... de llençar⁴². Per tant, els vincles humans així descrits "llisquen", són "descompromesos", incerts... i en realitat no atorguen més felicitat ni eliminen les angoixes de la vida⁴³.

Precisament el retrat depriment de les relacions humanes en aquesta societat moderna líquida –o postmodernitat–, el troba Bauman en alguns programes d'oci televisiu: "Gran Hermano", "Supervivencia" (Survivor) i "The Weakest Link" –als quals podríem afegir nosaltres, en el nostre entorn, el programa emès per una cadena de masses i de trista memòria, "El juego de tu vida", que proposava un concurs de revelació de desigs i intimitats morboses a canvi de diners. La conclusió més comuna que es treu d'aquests programes és que no s'ha de confiar en ningú, ni tan sols en les persones properes, ja que la vida és un joc dur per a gent dura i desconfiada, en el qual només s'ha de cooperar quan convingui als propis interessos...; perquè el que compta són els resultats, no pas els mereixements adquirits⁴⁴.

Seguir el discurs de Bauman no convida, certament, a l'optimisme. Esferes de la vida humana com l'amor entre les parelles, o l'actitud davant dels immigrants, davant dels treballadors, davant del veí o de l'estrany que viu en les nostres societats o barris... es converteixen en formes d'angoixa i de desconfiança que són propícies a prendre decisions fàcils i ràpides, alhora que paranoïques: posar fronteres, separar-se, posar-se a la defensiva, evitar encontres, reduir els espais comunicatius...; en fi, posar en joc la pràctica de la mixofòbia o impuls d'adreçar-se només als qui són semblants⁴⁵.

Una altra aportació d'envergadura al voltant de la societat postmoderna i en concret sobre la joventut, entesa com el procés seguit per Occident des de la dècada dels anys vuitanta fins avui, l'ha feta el sociòleg basc Javier Elzo, precedit d'altres estudiosos⁴⁶, sobre el

⁴¹ Bauman, Z. *Amor líquido*. Buenos Aires. F.C.E., 2005. p.11.

⁴² o.c. p. 13.

⁴³ o.c. p. 14.

⁴⁴ o.c. p. 118.

⁴⁵ o.c. p. 146.

⁴⁶ La sèrie és llarga. Citem com a punts de referència autors com Andrés Orizo, González Blasco, Rokeach, T. Inglehart, i d'altres.

sistema de valors que han presidit les formes de vida dels últims cinquanta anys.

Elzo parteix del reconeixement previ –basant-se en Max Weber– que tota investigació axiológicosociològica no és absolutament neutra. En el seu cas, confessa les seves conviccions inicials des de les quals fa les seves aportacions, a saber: l'humanisme cristià, el principi d'universalitat que brolla de principis bàsics humans –drets i deures– inalienables per a la convivència, i la superioritat de la persona per damunt de qualsevol altra categoria.

Aleshores, què afirma Elzo sobre l'època actual?

En primer lloc, que vivim un procés de mutació històrica, equiparable a altres períodes anteriors (Revolució Francesa, Revolució Industrial, Revolució Russa, Impremta, Reforma...) i que aquesta mutació actual té tres fases: Revolució Tecnològica, Mundialització i Inserció Social de la Dona.

Aquestes tres bases permeten a Elzo proposar, en aquest trànsit de la societat moderna a la postmoderna, un conjunt extens de valors polaritzats, dels quals ara oferirem un breu esbós de les preferències avui dominants en cada cas, segons ell, i segons les categoritzacions que ell ofereix l'any 2004. Vegem el quadre següent, que hem distribuït en els tres àmbits que proposem per fer-ho més entenedor:

63

<u>Valors de la modernitat</u>		<u>Valors de la postmodernitat</u>
Àmbit	Allò absolut	Allò relatiu
	Allò objectiu	Allò subjectiu
	Allò holístic o	Allò fragmentari
	continu	
Epistemo- mològic	La unitat	La diversitat
	La raó	L'emoció
	La certesa	La incertesa
	L'universal	El particular
Àmbit	Autoresponsabilitat	Responsabilitat diferida
	Secularització	Nova espiritualitat no religiosa
	Passat i futur	Present
	Treball	Festa
Pràctic	El dia	La nit
	L'esforç	El plaer
	Allò masculí	Allò femení

	L'Estat	El país
	La utopia	La quimera
Àmbit	El gran relat	El petit relat
	La construcció	La desconstrucció
Social	El que es llegeix	El que es veu
	El paper	La pantalla
	La família davant la comuna	La família davant la parella
	El clan	La xarxa

Cal fer notar que tota aquesta taula coincideix, en línies generals, amb les distincions anteriors fetes pels autors esmentats entre Societat Moderna (holística, amb un projecte global, amb una direcció o finalitat clara...), enfront de la Societat Postmoderna (caracteritzada per la incertesa, el dubte, el replegament emocional, el que és efímer i divers). I podríem afegir que, en el context de la columna dels valors de la Postmodernitat, els trets recollits acompanyen el relleu que ha adquirit en la nostra societat de l'oci –enfront del treball–, el desig –enfront del sentit de la vida– i la imatge –enfront del llenguatge.

64

Basant-se en un estudi socioaxiològic de l'any 2001⁴⁷, Elzo proposa un quadre il·lustratiu de la importància concedida a diversos tipus de valors finalistes, com ara el benestar material –salut, sexualitat, treball–, la gratificació en la vida quotidiana –oci–, la preocupació pels altres –altruisme–, o els ideals polítics o religiosos. La distància entre els dos primers (és a dir, entre benestar material i oci) i els últims aquí esmentats (política i religió) és notòria: sobre 10 punts de màxima valoració, els dos primers aconseguiren una puntuació mitjana de 8 punts, i els dos últims una mitjana de 5 punts.

I en una enquesta posterior⁴⁸ sobre el paper de l'oci en la vida dels joves, els resultats són contundents: un 25% dels joves espanyols té l'oci-consum-diversió com el primer objectiu de la seva vida durant els caps de setmana.

Com es pot explicar això? En els últims anys hi ha hagut estudis sociològics i antropològics precisos sobre el marc civilitzador que afecta els joves i el comportament que hi tenen. En un estudi de M^a

⁴⁷ Megías, E. *Valores sociales y drogas*. Madrid. FAD, 2001.

⁴⁸ Institut de la Joventut. Fundació d'Ajuda contra la Drogoaddicció i Obra Social Caja Madrid. Enquesta publicada a El Periódico. Gener, 2004.

José Fuentes⁴⁹, es posa en relleu com, en els anys seixanta del segle XX, es produeix a Europa un canvi de “lloc” social dels adolescents, en què hi ha cinc factors rellevants:

- L'aparició de l'estat del benestar, que ofereix més possibilitats educatives, d'oci.
- Una crisi de l'autoritat patriarcal acompanyada d'una actitud generalitzada de rebel·lió dels joves.
- El naixement d'un mercat per als joves, amb el corresponent foment del consum.
- L'aparició de l'anomenada “cultura juvenil”, fomentada pels mitjans de comunicació de masses.
- Els canvis respectius d'usos i costums, especialment en conducta sexual, separant la procreació del sexe.

Per la seva banda, J. R. Hopkins feia referència, l'any 1987, al fet que la modernització de la societat tal com la descrivim implica dificultats no petites per als joves, que afecten la seva identitat⁵⁰. Entre aquestes dificultats cal assenyalar, per al nostre tema, l'atur o carència de rol laboral, lligat a la deshumanització en les feines o llocs d'ocupació; la pèrdua del sentit de la tradició, amb la consegüent discontinuïtat generacional, i la mobilitat social, que fa que l'amistat es faci menys sòlida⁵¹.

D'altra banda, en un informe de la Fundació Santa Maria de 1994, Javier Elzo feia un retrat dels joves espanyols dels anys 90, en el qual, a més de ratificar coses ja dites sobre el context inestable laboral dels joves, indicava que pateixen una separació radical –quasi una fractura– en la distribució del seu temps vital: temps d'estudi/treball i temps de festa de caps de setmana, i és en aquest últim on configuren la seva identitat.

Així mateix, segons un estudi recent al voltant dels valors preponderants en el context català⁵², a Catalunya s'han produït canvis importants en les últimes tres dècades, en la direcció del trànsit de la societat industrial a la postindustrial. D'entre els més significatius que xifra l'autor, destaquem-ne quatre:

⁴⁹ Fuentes, M^a, J. *La identitat juvenil*. III Congrés Internacional d'Antropologia. Sociedad Hispánica de Antropología Filosófica (SHAF). Barcelona, 1998. Actes: *Identidad humana y fin del milenio*. Thémata. Revista de Filosofía, nº 23, 1999.

⁵⁰ Hopkins, J.R. *Adolescencia, años de transición*. Madrid, 1987. Ed. Pirámide.

⁵¹ Aspecte aquest avui confirmat per la descripció que a la “*Modernitat Líquida*” fa Zygmunt Bauman.

⁵² Castiñeira, A. *Valors i canvi social a Catalunya*. Revista del Col·legi de Doctors i Llicenciats de Catalunya i Balears. p. 9-10. art. cit.

<i>Societat industrial</i>	<i>Societat postindustrial</i>
- Del règim feixista	s'ha passat a un règim democràtic
- D'una societat socio-lògicament catòlica	s'ha passat a una societat aconfessional
- De la família tradicional on la dona s'ocupa de la llar	s'ha passat a models familiars diversos en què la dona treballa fora de casa
- D'una societat emigrant	s'ha passat a una societat immigrant

66

En aquest context de canvi profund, el procés d'individualització va acompanyat d'un individualisme creixent, la qual cosa significa que ha anat creixent l'autonomia de l'individu a costa d'augmentar la dificultat de "reincrustació" –o, diríem nosaltres, de resocialització– de l'individu a la societat. La resultant d'aquesta dificultat no petita és la incapacitat que va pesant cada cop més per reconstruir, des del subjecte, un horitzó de sentit vital-civilitzador que doni plenitud humana i eviti conflictivitat i/o indiferència en els diversos nivells institucionals: la família, l'estudi, el món laboral, la política, l'educació... No en va, Bauman parlava recentment de la inutilitat dels aprenentatges rebuts al món escolar, en la mesura que ja no serveixen per a la vida⁵³.

2.2. La incertesa laboral

Fou Richard Sennet qui a principis de la dècada dels anys noranta ja advertí de canvis profunds en l'esfera laboral⁵⁴. En efecte, en el context del "capitalisme flexible", l'ansietat va impregnar i erosionar l'ànim del treballador, el seu "caràcter", que ell xifra com l'equipatge humà que és el fonament de la llibertat i del compromís actiu de llarg abast que vertebrava l'ésser humà, en la mesura que les relacions laborals actuals van transformant-se en termes d'imme-

⁵³ Bauman, Z. *Els reptes de l'educació en la modernitat líquida*. Barcelona, 2007. Arcàdia. p. 26-29. Així mateix, vegeu el nostre estudi específic sobre el treball de Bauman esmentat; *"La modernitat líquida i el problema de l'educació; pensant a partir de Zygmunt Bauman"*. (Filòsofs a cel obert. Barcelona, 2009. La Busca edicions.

⁵⁴ Sennet, R. *La corrosión del carácter*. En aquest llibre fa una profunda anàlisi del món del treball de la dècada dels noranta en comparació amb els anys seixanta als Estats Units.

diatesa, canvis continus i desigs impacients d'eficiència⁵⁵. Els llocs de treball són cada cop més inestables, i el risc de perdre'ls es fa inherent a l'exercici laboral, i triomfen aquells que saben evadir les responsabilitats quan les coses no van bé, sota la fórmula usada sovint pels càrrecs empresarials: "no deixis que se t'enganxi res".

Aquesta breu descripció inicial del món laboral condueix l'autor a qualificar el treball en la societat postmoderna com una activitat que no és promoguda pel sentit de l'esforç en un horitzó a llarg termini; atès el fet que és probable que un treballador sigui acomiadat quan menys s'ho espera. De manera que les relacions humanes no són gaire sòlides, ni tan sols l'anomenat "treball en equip", que Sennet desqualifica amb contundència: "El trabajo en equipo es la práctica en grupo de la superficialidad degradante"⁵⁶. Superficialitat: aquesta és la paraula que reflecteix, segons Sennet, el món laboral actual, en el qual les relacions humanes són poc menys que una farsa⁵⁷. A parer de Sennet, aquesta situació fomenta una actitud irònica –una mena de consciència segons la qual "no podem canviar res"⁵⁸; i, per tant, no cal prendre's seriosament aquesta situació del treball en la societat actual. Però Sennet afegeix que aquest "caràcter irònic" del qual parla Richard Rorty no resol res, perquè la gent acaba no creient en res; i acaba, fins i tot, destruint el sentit de la pròpia identitat.

Com a conclusió de les reflexions de Sennet, podem retenir la seva insistència en la pèrdua del sentit de la responsabilitat en el món laboral actual del capitalisme flexible, cosa que és certament "corrosiva" per al caràcter humà; perquè, en aquestes condicions laborals, l'ésser humà no se sent necessari (no se sent valorat), no pot desenvolupar la seva identitat (no troba punts d'ancoratge en "l'altre", que ja no l'escolta) i els fets dins de les empreses van succeint sense que es teixeixin lligams sòlids amb un destí compartit⁵⁹. Certament és aquesta una lectura descarnada i dura del món laboral d'avui.

Aquestes crítiques a la "praxi" del treball en la societat postmoderna –societat "líquida" en llenguatge de Bauman– van lligades en el pensament d'aquest sociòleg polonès al consumisme com a "forma

⁵⁵ o.c. p. 5-13.

⁵⁶ o.c. p. 103-104.

⁵⁷ o.c. p. 112.

⁵⁸ o.c. p. 122. Cita Sennet aquí Richard Rorty com a avalador d'aquest caràcter irònic.

⁵⁹ o.c. p. 153-154.

de vida” de la societat actual, configurada d’acord amb el que ell anomena “capitalisme lleuger”⁶⁰. El consum compulsiu –anar de compres–, situat entre l’hedonisme i la inseguretat⁶¹, adquireix el paper d’apaivagar l’anginiosa pèrdua d’identitat humana, com una mena de compensació psicosocial del desencís laboral mitjançant el consum.

A casa nostra, la realitat d’aquesta “societat de consumidors” de què parla Bauman⁶² ha estat tema de reflexió en relació amb l’esfera laboral. En efecte, en un estudi recent⁶³ sobre el significat del treball, l’autor posa en relleu la feina que queda per fer a les empreses catalanes – espanyoles– en matèria de valoració de la contribució del professional a la millora econòmica i humana de l’empresa; i es posa en relleu algun dels mals que Sennet denuncià fa anys. Hi ha aquí, sens dubte, la necessitat d’aprofundir en els “contravalors” que, instal·lats en la inèrcia actual de la devaluació del sentit del treball, a parer d’aquest pensador caldria canviar pel fet que “disminueixen” la persona humana com a treballadora⁶⁴.

D’altra banda, en un estudi ja citat⁶⁵ sobre els valors mobilitzats en l’àmbit laboral a Catalunya, es dona per evident que avui, al nostre país, per a moltes persones, el treball ha esdevingut una activitat que no “obliga” moralment respecte a la societat, sinó que queda reduïda a una activitat individual presidida per una cultura del treball en què el valor de l’esforç és substituït pel dels resultats; de manera que la solidaritat o esperit de treball col·lectiu i lleial amb l’empresa dona pas a una praxi fragmentada, utilitària, de poca o nul·la confiança entre els treballadors i els empresaris. El treball com a figura humanitzadora ja no té pes: bàsicament el treball significa “recursos per consumir”, com ja apuntava Bauman.

⁶⁰ Bauman, Z. *Modernidad líquida*. o.c. p. 63-65, i 69-71.

⁶¹ o.c. p. 87-90.

⁶² o.c. p. 82-84.

⁶³ Obeso, C. *Treball i valors. El significat del treball avui a Catalunya*. Barcelona, 2008. Fundació Lluís Caarulla-ESADE.

⁶⁴ En efecte, diu l’autor: “¿Quién me necesita? Es una cuestión de carácter que sufre un cambio radical en el capitalismo moderno. El sistema irradia indiferencia. Y lo hace en términos de resultados de esfuerzo humano, como en los mercados del ganador que se lo lleva todo, donde es escasa la conexión entre riesgo y recompensa. Irradia indiferencia en la organización de la falta de confianza, donde no hay razón para ser necesitado. Y lo hace a través de la reestructuración de instituciones en las que la gente se trata como prescindible. Estas prácticas disminuyen obvia y brutalmente la sensación de importar como persona, de ser necesario a los demás”. (*La corrosión del carácter*. Barcelona, 1998. Anagrama. p. 153).

⁶⁵ Castiñeira, A. *Valors i canvi social a Catalunya*. o.c. p. 16.

2.3. La facilitat d'accés a l'oci i els conflictes que comporta

En el món postmodern resulta quelcom innegable que el temps dedicat al treball ha disminuït, i és possible un temps existencial propi; tot i que aquest no ha estat acompanyat de millora qualitativa humana⁶⁶; cosa a la qual hauria de tendir la societat occidental, i que va fer pensar, fa més de vint anys, a Luis Racionero⁶⁷ que era possible i exigible tal progrés humanístic en l'oci; però que no s'ha complert ni de bon tros atès el caire consumista i productivista que han adquirit les pràctiques d'oci postmodern.

A grans trets, podem caracteritzar l'oci de la societat postmoderna així:

- Com a oci-consum efímer i difusor de l'espectacularitat: cinema i televisió, àmplia de diversió, complexos lúdics, parcs temàtics...
- Caràcter evasiu, excitant i impactant de l'oci, amb forta càrrega, doncs, emocional (alguns programes de *"reality show"* en són paradigmàtics).
- Oci actiu: no es tracta tant de gaudir observant, com de "fer" o fer creure que es fa, que s'actua: museus interactius i lúdics, enginyers tecnològics, esports i viatges d'aventures..., que converteixen l'espectador en protagonista d'alguna història.
- Oci vinculat als grups de referència: avui és força manifesta la segmentació per raó d'edats i generacions.
- Oci reglamentat i amb fortes dosis de seguretat, i que alhora simuli el risc com a ficció i risc per fer-ne més atractiva l'oferta, a fi que l'oferta lúdica no minvi i no baixi el consum d'oci: és l'anomenat "desconsol controlat" de què parlaven Elías i Dunning⁶⁸.

Sens dubte, l'accés a l'oci ja es veu que no està exempt de problemes; de manera que la suposada vida més còmoda que ha de propiciar dóna lloc, paradoxalment, a dificultats de gestió social no petites, no harmonitzades amb la societat idíl·lica que hauria de comportar.

Una anàlisi particularment profunda del significat que l'oci turístic té en la societat postmoderna fou el que aportà el sociòleg nord-americà Dean MacCannell⁶⁹. La figura del turista té, per a ell,

 69

⁶⁶ Cuenca, M. Ocio humanista. Bilbao, 2000. Universidad de Deusto.

⁶⁷ Racionero, L. Del paro al ocio. Barcelona. Ed. Anagrama, 1986.

⁶⁸ Elías, N i Dunning, - *Deporte y ocio en el proceso de civilización*. México, 1992. FCE, p. 213-224.

⁶⁹ MacCannell, D. El turista. Una nueva teoría de la clase ociosa. Barcelona, 2003.

una accepció “metasociològica”. Com ell mateix afirma, “nuestra primera aprehensión de la civilización moderna emerge en la mente del turista”⁷⁰. És així que, segons MacCannell, l’atracció turística adquireix un paper central en la configuració de la consciència postmoderna, amb certa analogia amb el simbolisme religiós⁷¹, com si l’oci turístic escenifiqués el protagonisme en el món actual postmodern i aboqués l’ésser humà a la diversió, a l’espectacle i a certes dosis de frivolitat, i generés una transformació del món com en èpoques passades recents ho hauria fet el treball, i en èpoques més llunyanes l’hauria protagonitzat la religió: en tots els casos, la component ritual social faria el seu paper emocional d’acord amb la forma de vida que cadascun dels estils de vida proposa.

L’esfera de l’oci turístic és, doncs, un element fonamental en el trànsit de la societat moderna a la postmoderna, que deixa el treball desprestigiats com a activitat ja decaiguda per si mateixa i com a factor productiu preponderant, i que només adquireix en aquest nou marc de domini de l’oci el paper de ser element de curiositat turística o “museïtzació”⁷². La societat postmoderna, diu MacCannell, ja no s’estructura pels patrons de la societat moderna –contractes laborals, classes socials...–; sinó pels jocs i diversions... amb una finalitat productiva, en la qual el treball hi resta inclòs com a forma d’oci vista des de fora a mena de “producció cultural”⁷³. Tenim, per tant, el perllongament d’una societat mercantilista i productivista en la qual l’oci-consum es converteix en activitat difosa des de la qual –i només des de la qual– el treball adquireix algun sentit.

La “traducció” d’aquest context i línia socioaxiològica de preponderància de l’oci es fa notar, també, a Catalunya. En efecte, en l’estudi més amunt ja citat sobre els valors vigents a la Catalunya actual⁷⁴, trobem tres observacions dignes de ser preses en consideració. Vegem-les.

En primer lloc, es diu que els estudis sociològics fets sobre la joventut catalana parlen de la importància que els joves concedeixen

70

Ed. Melusina.

⁷⁰ o.c. p. Introducció d’aquesta obra (ps. 3-25).

⁷¹ o.c. p.5.

⁷² o.c. ps. 32, 36 i 49.

⁷³ En efecte, en la societat postmoderna, el treball resta transformat en “forma d’oci” en tant que és visualitzat –observat ociosament– com a forma cultural que dóna diners: per exemple, les visites turístiques a fàbriques, bancs, companyies telefòniques... (o.c. p. 49).

⁷⁴ Castiñeira, A. *Valors i canvi social a Catalunya*. o.c. p. 16-17.

xen a l'autonomia individual i a l'accent posat en les vivències del present, despreocupant-se pel futur; en la mesura que els compromisos que estan disposats a adquirir són minsos –“líquids”, en el llenguatge de Bauman– en el context actual.

En segon lloc, en la mesura que les institucions tradicionalment socialitzadores i educadores –la família, l'escola, l'església...– han entrat en crisi, han aparegut noves entitats que han adoptat aquestes funcions, com ho són la publicitat i les indústries del lleure, així com les institucions culturals que proclamen valors lúdics, fàcils, de diversió, de satisfacció a través de la compra i del consum..., que ni tenen bagatge educatiu ni s'erigeixen explícitament com a mitjans educadors; però que marquen la pauta del procés “pseudoeducatiu” dels joves.

En tercer lloc –i aquí es fan notar les diferències de matisos amb la resta d'altres indrets de l'Estat espanyol–, a Catalunya es fa palès, en general, un marc axiològic que està presidit pel gust individual pel consum, per la preferència de les relacions humanes d'amistat enfront de les familiars, i pel relleu que hi té l'oci⁷⁵.

Hom pot concloure, per tant, que les diferents referències que hem contemplat ens parlen del lloc preponderant de l'oci, en general, en el nostre procés civilitzador recent.

71

3. Una proposta personalista interpretativa sobre l'oci en la societat postmoderna

En aquest últim apartat sobre la perspectiva personalista actual, un cop hem fet l'esbós succint de l'estat de la qüestió pel que fa al treball i a l'oci, presentarem una *proposta personalista d'interpretació sobre l'oci* que ens permeti després valorar i mesurar quin grau de dificultat patim i quines estratègies trobem que existeixen i/o que caldria endegar.

Per començar, iniciaré aquesta proposta amb una hipòtesi, a saber: definiré l'oci com a categoria socioantropològica i pràctica que condiciona –presideix– tota activitat humana individual en l'era postmoderna, tant en els mitjans –com ara el treball, l'educació, la salut, la cultura, la tecnologia–; com en els fins –com la felicitat, la consecució del temps lliure, la utopia social futura, els projectes polítics de transformació social...

Hipòtesis subsidiàries crítiques d'aquesta hipòtesi inicial seran:

- El risc de reducció de l'autoconducció personal a la mera “au-

⁷⁵ art. cit. p. 17.

tonomia del disig"⁷⁶, en què s'estableix una identificació entre la llibertat de la persona i la conveniència fàcil, que dona com a resultat la frivolitat existosa i socialment ben considerada.

- L'accent de la dependència de l'ésser humà d'allò que el distreu sense esforç com a punt de referència fonamental; de manera que el "condicionament exterior", en paraules de David Riesman, constitueix avui la base de tota actuació humana.
- La promoció del domini de la immediatesa en l'obtenció d'allò fàcil, segur i divertit, sota la divisa de la "urgència" d'aconseguir-ho, i alhora rapidesa de consumir-ho. La resultant de tot això és la instal·lació de l'egotisme sedegant de diversió, que distorsiona el sentit comunitari de la festa⁷⁷.

En el discurs d'aquestes propostes hipotètiques, l'oci es va convertint, mitjançant el concurs de la moda "presentista" i passatgera, i de la publicitat seductora, en un macrofenomen que transforma la percepció del real en el que en direm "simulació de la veritat feta espectacle". Per justificar aquesta conclusió hipotètica, fem nostra la noció de "l'autenticitat escenificada" proposada per Dean MacCannell⁷⁸.

Com es pot argumentar aquesta nova hipòtesi? Heus aquí el fil conductor que ofereix aquest autor.

72

Per començar, l'anàlisi que enceta MacCannell incideix en l'àmbit de l'oci turístic, i que és el que estimula el seu discurs, i específicament en una estructura d'oci-attractiu-descobridor de "veritats" secretes i originals –autèntiques– per la qual, una "autenticitat escenificada" –*staged authenticity*– fa creure que en l'àmbit de l'oci i de l'oci turístic es pot veure i descobrir-ho tot, anar a tot arreu...⁷⁹. Ens endinsem així en una "veritat virtualment desmitificada" que ens descobreix allò "diferent", "amagat", contraquotidià, tal com succeeix, per exemple, en els "*reality shows*", viscuts directament per l'espectador, nous i impactants, emocionants...

En aquest plantejament de "l'autenticitat escenificada", MacCannell assumeix l'aportació de la teoria foucaultiana de la

⁷⁶ Adopto aquí aquest concepte ricoeurià de "l'autonomia del disig" com a signe de la nostra època. *Prévision économique et choix éthique. (Histoire et Vérité)*. Paris, 1855. Ed. Du Seuil. p. 309-312).

⁷⁷ Vegeu el nostre article "*Breus reflexions postmodernes*". Institut Emmanuel Mounier de Catalunya. mounier-catalunya.km6.net.

⁷⁸ Categoria que ja planteja en el capítol V del seu llibre *El turista* (o.c.) i que després ja ha aprofundit temàticament en el seu estudi "*L'autenticitat escenificada en l'actualitat*" (ponència exposada en les Jornadas sobre capital y territorio. Sevilla, abril del 2008).

⁷⁹ art. cit.

mirada que postulà la hipòtesi segons la qual en el món actual la vida social està sotmesa a una visibilitat sense limitacions, de manera que tot es transforma en espectacle –la moda i la publicitat exerceixen aquí el seu poder–, i allò més ordinari i/o íntim –lavabos, habitacions, roba interior, intimitats de les persones– es converteix en objecte de contemplació massiva. Aquest procés que MacCannell valorava com a perillós, ja que dóna a entendre que tot és mostrable, que hi pot haver sempre més coses secretes per descobrir, fa emergir la realitat en allò aparent i visible... i una certa paranoia va cobrint l'escenari social: sembla que tot –i tothom– acabarà “essent controlat” pel sistema socioeconòmic.

Aquest paradigma dominant de l'oci com a forma condicionant o transcendental en la praxi humana té repercussions, no només en el món del treball –que resta desplaçat, perquè la seva “productivitat” passa a mans de l'oci planificat o “indústria de l'oci” –; sinó alhora en la dinàmica educativa i cultural.

Per a la primera, l'època postmoderna assisteix a un empobriment reduccionista i anihilant, pel fet que l'abundància de mitjans satisfactoris comporta una versió edulcorada de la realitat, en la qual el saber i la previsió del que implicarà la pròpia conducta perd tota significació: és l'estil de vida “presentista” o “actualista”⁸⁰.

73

L'escepticisme que es deriva de tot això és indicatiu del pes de l'ombra despersonalitzadora que va estenent l'esfera de l'oci: irresponsabilitat, egotisme, consumisme, inadaptació i incapacitat de resposta davant les dificultats...; i així la praxi humana entra en la buidor de la direcció “unidimensional”, que no permet fer una altra cosa. El camí cap a la interpretació “contextualista” de la cultura resta obert –tota forma cultural es justifica pel fet de ser-hi–, i aquesta és l'última justificació teòrica del domini praxi-cocondicionant de l'oci a l'era postmoderna. Vegem-la.

Ens acollim aquí a les anàlisis que ens ofereix Alain Finkielkraut, a saber:

Primerament, la suposada base formativa apresada en tota cultura no prové dels continguts adquirits en el passat, perquè la “volada” del saber és minsa i està sotmesa a canvis continus i efímers, tal com explica Bauman⁸¹. En aquesta línia, Finkielkraut assenyala que

⁸⁰ “L'actualisme” ja ha estat esmentat amb referència a Carlos Díaz en el seu llibre *¿Qué es el personalismo?*, o.c.

⁸¹ En el nostre estudi sobre “l'educació líquida” descrita per Bauman, hem explicat els contorns de l'esfera educativa actual (Filòsofs a cel obert. *La modernitat líquida i el problema de l'educació*. Barcelona. Ed. La Busca edicions, 2009). Ja en un altre estudi vam tractar aquesta qüestió (*L'educació com a personalització a Emmanuel Mounier: una psicologia dels valors per despertar la persona*. Revista Ars Brevis, núm. 14. Anuari de la Càtedra Ramon Llull Blanquerna, 2009).

l'ensenyament, en el futur, ha de convertir la cultura literària en mer folklore⁸², particular de cada context sociocultural, instal·lant-se en un relativisme de tot el que tingui valor universal. Cadascú, segons això, optarà pel que li agradi i li sigui còmode. Heus aquí, segons Finkielkraut, el profetisme postmodern de la multiculturalitat, en el qual rau un eclecticisme polimòrfic que barreja i ofereix tot producte de consum com a "cultura"⁸³.

Aquesta concepció particularista i relativista de la cultura fa pensar a aquest autor que sovint la cultura pot aparèixer com si fos un destorb o obstacle; de manera que no és sinó una mera opció entre d'altres..., de tant –o tan poc– valor com ho pot ser la loteria o el "rock and roll"⁸⁴.

Aquest relativisme de l'oferta cultural pressuposa una clau psicològica del tipus "Deixeu que jo faci amb mi el que vulgui", la qual cosa reflecteix força bé el subjecte postmodern, el qual resta sotmès a les passions més immediates⁸⁵. És evident que aquest hedonisme predisposa al domini en la cultura de la moda i de la publicitat...; és a dir, en la "indústria cultural"⁸⁶.

Des d'una perspectiva personalista, el contrast és rellevant: entre la cultura com a esforç enaltidor de la condició humana obert al món, una cultura "conativa" que "cultiva" la "cura de l'ànima", i aquesta versió consumista establerta sota el principi de plaer, que deixa la cultura reduïda a una "pulsio satisfeta"⁸⁷, pròpia d'un món on l'escola xoca contra la inèrcia social postmoderna⁸⁸. Finkielkraut deplora la idea empobrida d'educació que s'hi troba: una educació acomodaticia, divertida, que ha de fer més "suportable" l'estudi de la gramàtica, de les matemàtiques o la història... al ritme de música rock amb *walkman*, si cal⁸⁹. La resultant cultural d'aquesta "educació" és el reflex de l'impuls juvenil i adolescent que va impregnant tota activitat en aquest terreny de la cultura: l'oci, aleshores, centre de l'esperit juvenil-adolescent, és l'alternativa a la cultura de l'estudi esforçat que ja es considera caduc⁹⁰.

⁸² Finkielkraut, A. *La derrota del pensamiento*. Barcelona, 1987. E. Anagrama. p. 104.

⁸³ o.c. p. 116.

⁸⁴ o.c. p. 120.

⁸⁵ o.c. p. 122.

⁸⁶ o.c. p. 125. Aspecte ja tractat més amunt.

⁸⁷ o.c. p. 128.

⁸⁸ o.c. p. 131. En aquest punt, vegeu el nostre article "*El discurs socioeducatiu post-modern*". Diari El punt, de 7 d'octubre de 2009.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ o.c. p. 135-136.

La “fragmentació del jo a través de l’oci” pot ser el títol de la conclusió que es pot derivar de tot el que hem exposat. En efecte, l’oci es presenta, aleshores, com una mera vivència, pauta sota la regla de la satisfacció immediata. El context que alimenta aquesta fragmentació del jo⁹¹ és la societat de l’abundància, davant la qual la disjuntiva que l’individu ha de dirimir és la d’haver de seleccionar-ne una entre les diverses ofertes que el “mercat” presenta.

Aquesta multiplicitat de possibilitats accentua la discontinuïtat: tot es torna provisional, puntual, “líquid”...; de manera que resulta estrany trobar –i establir– maneres o criteris de fer sòlids, coherents, fidels... Si tot va canviant, l’allau d’informació discontinua que hom rep no li permet elaborar cap ruta professional, educativa, cultural... que obri camí per fer una previsió sota unes conviccions sòlides d’allò que podem esperar. El magma fragmentat sociocivilitzador genera una subjectivitat conscient –o inconscient– de la seva incapacitat per teixir una identitat narrativa donadora de sentit, tal com el personalisme més elevat reclama de la nostra època⁹².

Conclusions o consideracions finals en la perspectiva personalista

75

Què pot aportar, aleshores, la perspectiva personalista?

Totes les anàlisis anteriors han anant donant forma a un discurs paral·lel –personalista– des del qual hom no pot mantenir altra posició que de crítica argumentada davant la societat postmoderna. La fórmula sintetitzada d’aquesta posició parla d’un problema de fons en aquesta societat: *l’oposició entre persona i sistema socioeconòmic*.

L’objectiu últim i regulatiu de la nostra perspectiva personalista en el món actual passa per donar aleshores sentit humanitzador a les formes de vida d’avui en el treball, en el lleure i en les altres vessants humanes; a fi de practicar i mantenir la tasca de recuperació del subjecte personal, la seva experiència plural harmonitzada en una unitat integral –retorn a si, o “ipseïtat” en expressió de P. Ricoeur– i col·lectiva –recuperació del sentit de comunitat–, ja que és l’única cosa que atorga plenitud de sentit –felicitat– a la condició humana.

Les diverses hipòtesis que hem anat desgranant al llarg d’aquest

⁹¹ Vegeu el lúcid estudi de Gabriel Amengual “*Les pors del segle XXI*” (Anuari de la Societat Catalana de Filosofia núm. 20. Revista de Filosofia. Barcelona, 2009), que resumeix l’exposició feta en ocasió de la I Jornada Personalista organitzada pel Grup de Filosofia Personalista de la Societat Catalana de Filosofia i celebrada a Sant Cugat el 28 de març de 2009.

⁹² Ricoeur, P. “*Approches à la personne*”. Lectures 3. Paris, 1994. Ed. Du Seuil.

estudi fins arribar a la nostra *hipòtesi central antropològicopràxica de l'oci* incideixen en aquest risc –i, sovint, situació de fet– permanent, de pèrdua d'identitat de la persona humana davant d'un món anihilant en diferents registres –economicolaboral, de consum, educatiu, axiològicocultural... Aquesta és, sens dubte, la disjuntiva a la qual, en definitiva, cal fer front:

- o bé l'ésser humà personal és capaç de dirigir la seva conducta –gaudint-ne, apropiant-se i aprenent de les activitats d'oci que la seva imaginació li descobreixi–;
- o bé les formes o costums d'oci establertes socioculturalment i econòmicament determinen –es deixa, aleshores, “conduir”– la seva conducta en aquest àmbit de l'oci. Ja Mounier en el seu temps, com hem fet notar més amunt, ho havia plantejat amb nitidesa.

Com es pot sortir d'aquesta polaritat aparentment no dialectitzable, no fàcilment conduïble, a fi que pugui ser superada? És possible un projecte macrosocial que fos capaç d'articular la marxa civilitzadora –el “tot” social globalitzador d'avui– amb la condició ambigua finita-infinita, dirigida a una vida integradora de l'home, articuladora de la llibertat i la comunitat?

76

Ara com ara, no sembla que la cultura actual faciliti aquesta tasca. La complexitat del sistema social és excessiva com per poder afavorir un projecte personalista d'aquesta mena. Els entrebancs que s'hi troba són, bàsicament:

- L'allau d'informació no verificable que influeix negativament pel fet de no permetre construir coneixement, en dominar el saber pragmàtic o/i operatiu per damunt del reflexiu⁹³.
- El “pes” de la inèrcia del sistema socioeconòmic, de la qual hem parlat.
- La confusió –de la qual habitualment no s'és conscient– entre el contingut conceptual uniformitzador del terme “global” –o generalització d'uns patrons econòmics de lliure mercat– i el significat racional del terme “universal” –que il·lustra els valors humans compartibles en qualsevol societat⁹⁴.
- L'individualisme ferotge que està potenciat per la psicologització de la conducta humana, en què es justifica sistemàticament tot

⁹³ Recentment Gonçal Mayos ha posat al descobert l'abast civilitzador d'aquest problema en el seu assaig “*La societat de la ignorància i altres assaigs*”. Barcelona, 2009. Zero Factory, S.L.

⁹⁴ Aquest és un punt de força relleu, al nostre parer, que hem tractat en l'estudi recent: “*El trànsit vers el segle XXI en el món de la globalització: por o esperança*”. Treball actualment en premsa.

comportament, i es devalua el sentit de les institucions, que queden reduïdes a les conveniències de l'individu: en educació, el pedagogisme o la febre legisladora –inútil, és modificada contínuament- que en temps recents patim en el nostre context polític proper testifica aquest psicologisme⁹⁵.

- La fragmentació del jo humà complementa l'observació anterior. En aquest sentit, cal refer el subjecte humà, ajudant a emergir la persona i el sentit de la comunitat, tal com el personalisme de segell mounieria proposava.

Davant de tot això, la perspectiva personalista, avui, crec que demana actuar per passes concretes, en els diversos àmbits. Pel que fa als dos terrenys als quals hem dedicat la nostra reflexió, el treball i l'oci, farem les observacions següents a mena de propostes.

En l'àmbit del treball, la Responsabilitat Social Corporativa⁹⁶, sobre la base del desenvolupament ètic comunitari, està fent aportacions importants en el terreny dels drets i dels deures laborals, així com en la consecució de significat al treball.

Pel que fa als drets laboral, hom parlaria de condicions mínimes exigibles per treballar, com la salubritat, l'autonomia, la dignitat, ser escoltat, la seguretat en el lloc de treball.... i, pel que fa als deures, hom parlaria de responsabilitat, disponibilitat, sentit de col·laboració... Tant els drets com els deures laborals haurien de ser practicats i garantits mitjançant un "contracte ètic" i no només economicomercantil com els que avui són vigents.

Pel que fa a l'obtenció del significat en el treball, és evident que aquí anem a contracorrent, i això és un factor fonamental per assolir els drets i deures esmentats. Es tracta ara de reconèixer el valor que té el treball ben fet, al marge de la productivitat econòmica laboral que no es qüestiona, així com la valoració de l'esforç i atenció posats en el treball, i també el valor existencial inserit en ell que no s'ha de reduir a mera "labor".

⁹⁵ En el nostre estudi "*Existència individual i psicologia educadora*" (*L'individu davant del Tercer Mil·lenni*), vam tractar aquest punt del psicologisme abastament. (Barcelona, 2002. La Busca edicions).

⁹⁶ La Responsabilitat Social Corporativa constitueix una categoria fonamental de la ètica racional aplicada a l'activitat empresarial, i se sol definir com la tasca harmonitzadora de l'activitat econòmica empresarial i el bé comú. Una de les moltes definicions convencionals la presenta com "el conjunto de preocupaciones sociales y medioambientales de las entidades en relación con sus operaciones comerciales" (Alvarez, D. y De la Torre, J. *Etica de la empresa*. Madrid, 2005. Ed. Dykinson, S.L.).

En la parcel·la de l'oci, la perspectiva personalista reclama les consideracions següents:

La primera: l'oci no ha de fer de *substitut* de la "buidor humana" a mena d'eina per trobar algun sentit a la vida. Aquesta tasca enganyosa té riscos evidents en l'educació juvenil, pel seu caràcter destructiu, ja que es pot convertir en un costum quasi esclavitzador per la via del consumisme.

La segona: l'oci no pot convertir-se en quelcom autònom i valuós per si sol ja que no és capaç de governar-se a si mateix –llavors, es convertiria en oci-consum, és a dir, oci-desig–; de manera que ha d'articular-se amb altres activitats humanes diferents com el treball, l'estudi, la convivència, la cultura...

En tercer lloc, cal dir que una "societat d'oci" seria, en termes absoluts, inviable, atès el fet que no hi hauria cap necessitat, cap repte a superar, excepció feta de l'avorriment, que és la resultant de la no-necessitat de fer res útil per a ningú –ni tan sols per a si mateix–, i això resulta inquietant. El sentit utòpic com a expectativa antropològica de recerca de sentit –i, en última instància ètic– de la vida humana perdria tot sentit i entrariem en la distòpia...

78

En quart lloc, hem de pensar que si un estat dóna prioritat –subreptíciament d'altres activitats, com podria ser l'educació, fomentant la "facilitat" i el poc esforç– a la preponderància de l'oci en la vida humana, llavors la seva gestió no dóna garanties de millora ni eines de promoció per al ciutadà i genera notable desconfiança.

Per últim, creiem que l'oci ha d'integrar-se en la complexitat de la vida humana juntament amb totes les altres activitats, sense confondre-s'hi, ni acapara-les ni dominar-les; a fi de contribuir a una existència significativa. L'envergadura i la complexitat i el pes ontològic de la persona humana reclama aquesta tasca d'integració com a compromís per evitar que la debilitat humana es concreti en la promesa totalitzant de la diversió –i dispersió humana: fractura de la identitat del jo, a la fi–, alhora còmoda i destructiva de la seva humanitat. I aquesta és una aposta de la vocació mounieriana del procés de personalització en tot ésser humà.

Albert Llorca Arimany
Universitat Autònoma de Barcelona
Membre de l'Institut Emmanuel Mounier de Catalunya
Albert.Llorca@uab.cat

[Article aprovat per a la seva publicació el gener de 2011]